

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

LATVIJAS UNIVERSITĀTEI – 80

KONFERENCES REFERĀTU TĒZES

Rīga 1999

H.Guļevskis

RĪGAS POLITEHNISKĀ INSTITŪTA REEVAKUĀCIJA NO KRIEVIJAS PĒC PIRMĀ PASAULES KARA

1919.gadā saskaņā ar Latvijas Pagaidu valdības lēmumu uz bijušā Rīgas Politehniskā institūta (RPI) bāzes nodibinājās Latvijas Augstskola (LA), kas juridiski pārņēma RPI nekustamo īpašumu un inventāru. LA darbā iesaistījās liela daļa no RPI bijušajiem mācību spēkiem. Tieši šī pēdējā apstākļa dēļ LA tehniskajās fakultātēs lielā mērā saglabājās un turpinājās Rīgas Politehnikumā un RPI iedibinātās augstākās tehniskās izglītības tradīcijas. Grūtības mācību procesa uzsākšanai LA tehniskajās fakultātēs sagādāja tas, ka lielākā daļa no RPI inventāra un mācību līdzekļiem, kā arī bibliotēka kara laikā bija evakuēti uz Krieviju un to reevakuācijai Krievija lika visdažādākos šķēršļus. Ar RPI aizvestās mantas atgūšanu nodarbojās Latvijas Republikas pilnvarotās komisijas, kuru sastāvā darbojās arī LA deleģēti pārstāvji.

Pirmā pasaules kara laikā, no 1915. līdz 1918.gadam, RPI bija evakuēts no Rīgas un darbojās Maskavā. RPI inventāru, mācību līdzekļus un bibliotēku 1915.gadā pārveda uz Nižņijnovgorodu, no kurienes turpmākajos gados sadalīja pa daudzām Krievijas pilsētām. Uz Maskavu RPI vajadzībām pārveda tikai pašas nepieciešamākās laboratoriju iekārtas un nelielu bibliotēkas daļu. 1918.gadā, kad RPI personāls saņēma atļauju atgriezties Rīgā, Krievijas Izglītības komisariāts brīdināja RPI rektoru P.Valdenu, ka RPI mantas pārvietošana bez komisariāta speciālas atļaujas nav pieļaujama. 1918.gada decembrī Krievijas valdība pieņēma dekrētu, ka RPI mantas reevakuācijas jautājumi jāizlemj speciālai komisijai, kurā jāiekļauj Krievijas un Latviešu Nacionālo lietu komisariātu pārstāvji.

1919.gada sākumā RPI Padomei kļuva zināms, ka RPI manta aizmuguriski tiek nodota tikko kā nodibinātajam Ivanovovožņesenskas Politehniskajam institūtam (IVPI) un daļa no tās jau ir pārvesta no Nižņijnovgorodas uz Ivanovovožņesensku. RPI Padome uzdeva profesoram M.Vitliham noskaidrot lietas apstākļus un organizēt mantas saglabāšanu. Pēc viņa ierosinājuma uz Maskavu komandēja delegāciju, kurā bija inženieris A.Razums, prof. T.Buholcs, asist. M.Priņmanis, inženieris tehnologs V.Kibergs. Delegācija 10.februārī piedalījās Reevakuācijas sevišķās komisijas sēdē, kurā nolēma, ka RPI manta nekavējoties ir jāreevakuē. Pret šādu lēmumu protestēja Krievijas Tautas izglītības komisāra biedrs M.Pokrovskis, kurš panāca šī jautājuma izskatīšanu Tautas komisāru padomē, kas 27.marta sēdē nolēma, ka RPI manta, kas atrodas Ivanovovožņesenskas Politehniskā institūta un Nižņijnovgorodas Radiolaboratorijas rīcībā, jāatstāj Krievijā Tautas izglītības komisariāta un Pasta un telegrāfa komisariāta pārziņā. TKP sēdē piedalījās arī Padomju Latvijas valdības pārstāvis Krievijā K.Gailis, taču viņš par RPI mantas reevakuāciju neiestājās.

Aprīļa sākumā, pamatojoties uz TKP 27.marta lēmumu, to RPI mantas daļu, kas glabājās Maskavā, pārņēma Krievijas Tautas izglītības komisariāta pārstāvis P.Degterevs, klātesot Krievijas Pasta un telegrāfa komisariāta pārstāvim K.Krašiņņikovam, IVPI pārstāvim J.Borisovam, Latviešu nacionālo lietu komisariāta pārstāvim J.Šmitam, RPI mantas noliktavu uzraugiem N.Livenam un A.Kazikam. RPI vadības pūliņi aizkavēt šo procesu, kaut arī tos atbalstīja Padomju Latvijas izglītības komisārs J.Bērziņš (Ziemelis), viņa vietnieks E.Eferts, Izglītības komisariāta pārstāvis A.Kiršteins, nevainagojās ar panākumiem, un 23.aprīlī mantas

no Maskavas jau bija nosūtītas uz Ivanovovožņesensku. Uz Maskavu komandētiem E.Lejniekam un F.Treijam izdevās panākt tikai solījumus par profesoru personisko mantu atdošanu. Ar to beidzās RPI mantas atgūšanas sarunu pirmais posms, kurā dialogs risinājās starp divām it kā līdztiesīgām padomju republikām. Diemžēl tas noslēdzās nelabvēlīgi Latvijai, jo Krievijas intereses tika izvirzītas pirmajā plānā.

Sarunu otrais posms sākās 1919.gada decembrī, kad pirmos soļus šajā lietā spēra Latvijas Republikas Pagaidu valdība un LA. Atsaucoties uz Izglītības ministrijas ierosinājumu,

Ārlietu ministrijā nodibināja Reevukuācijas komisiju, par kuras vadītāju nozīmēja A.Kuršinski. LA tajā pārstāvēja prof. P.Denfērs, bet kopš 1921.gada 1.jūlija - docents A.Razums un prof. M.Bīmanis. LA Saimniecības komisijas ietvaros izveidoja Reevakuācijas subkomisiju, kurai uzdeva sastādīt atgūstamo mantu pilnu sarakstu. Tās sastāvā bija P.Lejiņš (LA pagaidu prorektors), M.Centeršvērs (subkomisijas priekšsēdētājs), H.Hartmans (Arhitektūras fak.), A.Hendenstrēms (Juridiski ekonomiskā fak.), O.Lucs (Ķīmijas fak.), G.Taube (Mehānikas fak.), A.Buholcs (Inženierfak.), A.Bušmans (Lauksaimniecības fak.), A.Valdmanis un R.Jansons (sekretāri). Laikā no 1920. gada marta līdz maijam notika desmit subkomisijas sēdes un tika sastādīti visi Ārlietu ministrijas pieprasītie mantu saraksti.

1920.gadā Latvijas Miera delegācijas ekspertu kolēģijas sastāvā iekļāva Inženierfakultātes docentu A.Razumu ar plašām LA pilnvarām miera sarunās aizstāvēt LA intereses, kā arī iestāties par RPI mantas reevakuāciju (ši manta tolaik juridiski jau bija LA īpašums). Miera līgumā iestrādātie vispārīgie reevakuācijas noteikumi bija visai pamatoti un taisnīgi. Tā, piemēram, līgumā bija paredzēts, ka Krievija uz sava rēķina atved uz Latviju un nodod Latvijas valdībai bibliotēkas, arhīvus, muzejus, mākslas darbus, mācību līdzekļus, dokumentus un citu tamlīdzīgu īpašumu, kas izvests no Latvijas teritorijas Pirmā pasaules kara laikā un atrodas Krievijas valsts vai sabiedrisku iestāžu pārziņā. Tūlīt pēc Miera līguma noslēgšanas RPI mantu atgūšanas un reevakuācijas veicināšanai LA deleģēja uz Maskavu un Ivanovovožņesensku prof. G.Taubi, taču līgumā minēto nosacījumu izpilde nepamatoti kavējās.

1921.gada sākumā Krievijas ārlietu tautas komisārs G.Čičerins griezās pie Latvijas Republikas ārlietu ministra ar vēstījumu, kurā atsaucās uz Padomju Krievijas grūtajiem apstākļiem un Rietumvalstu vispārēju blokādi un lūdza Latvijas Pagaidu valdības piekrišanu lietot attiecībā uz RPI mantu Miera līguma XI un XV pantos paredzēto iespēju atdot mantu nevis natūrā, bet gan ekvivalentu kompensējot naudā. Šī vēstījuma ietekmē krasi mainījās gan Reevakuācijas komisijas, gan LA vadības nostāja mantas atgūšanas jautājumā. LA Reevakuācijas subkomisijas 1921.gada 13.aprīļa sēdē rektors E.Felsbergs paziņoja, ka nebūtu slikti kaut daļēji saņemt RPI evakuētās mantas ekvivalentu zeltā. Darba turpinājumā subkomisija visas mantas sadalīja trijās grupās. Pirmajā grupā iekļāva natūrā atgūstamās mantas, kurā kā galvenā sastāvdaļa pilnā komplektā bija iekļauta RPI bibliotēka. Otrajā grupā iekļāva laboratoriju iekārtas, kuras varētu būt aizstātas ar jaunām, ārzemēs pirktām. Trešajā grupā iekļāva mantas, kuras pret samaksu atstājamas Krievijā. Pēc šī darba pabeigšanas 1921.gada aprīlī LA subkomisija darbību izbeidza.

1922.gada pirmajā pusē RPI mantas atgūšanas jautājumos notika vairākas Latvijas un Krievijas pārstāvju kopējās sēdes. No Krievijas puses sarunās piedalījās Ārlietu komisariāta pārstāvji Melameds vadībā, Ivanovovožņesenskas PI profesori Ņekrasovs un Borisovs, Izglītības komisariāta pārstāvji. No Latvijas puses sarunās piedalījās Latvijas sūtniecības

juriskonsults barons Firkss un LA pārstāvis A.Razums. Sarunas bija grūtas un ne īpaši rezultatīvas. Pēc ilgākām debatēm vienojās kā pirmo apspriest jautājumu par bibliotēku. Krievijas puse apsolīja iesniegt sarakstu, kurā būtu nosaukta tā bibliotēkas fondu daļa, ko tā vēlētos paturēt. Nākamajā komisijas sēdē, kas notika pēc pusotra mēneša, Krievijas puse paziņoja, ka tās pārstāvji paspējuši tikai vispārīgos vilcienos iepazīties ar bibliotēku, ka varot atdot grāmatas par kalnu zinātni, higiēnu (izņemot rūpniecisko higiēnu), reģionālas novadpētnieciskas nozīmes materiālus, daiļliteratūru, žurnālus un patentpraktiskus. Tāpat paziņoja, ka par bibliotēku kopumā pagaidām pateikt neko nevarot. Latvijas puse šādu Krievijas puses paziņojumu kvalificēja kā neapmierinošu un izteica protestu ar piebildi, ka gadījumā, ja otra puse sarunās neizrādīs pienācīgu pretimnākšanu, turpmākās sarunas būs spiesta pārtraukt un informēt ārvalstu sabiedrību par Latvijas kultūrvērtību nepieļaujamu piesavināšanos. Krievijas puse nedaudz vēlāk paziņoja, ka turpmāk Latvijas puse varot sagaidīt lielāku pretimnākšanu un tās prasību ievērošanu. Taču īstenībā arī turpmākās sarunas Krievijas puses pasivitātes dēļ bija neefektīvas. Tikai pēc vairākkārtējām Latvijas Diplomātiskās misijas notām puses panāca vienošanos par profesoru personisko mantu un bibliotēkas daļēju reevakuāciju. Visu iepriekšminēto aktivitāšu rezultāti bija tādi, ka 1923.gada decembrī no Ivanovovožņesenskas trīs vagonos reevakuēja bibliotēkas daļu - ap 2500 grāmatu, ap 450 periodisko izdevumu komplektu, patentpraktiskus. Ivanovovožņesenskā reevakuējamā bibliotēkas daļu pieņēma Latvijas Republikas pilnvarotais pārstāvis P.Lazdiņš.

Turpmākajos gados Latvijas Ārlietu ministrija vairākkārt izrādījusi gatavību atsākt sarunas ar PSRS vadību reevakuācijas lietās, taču Latvijas Universitāte bija zaudējusi jebkādas cerības mantu atgūt un neatsaucās uz Ārlietu ministrijas ierosinājumiem. Tostarp Ivanovovožņesenskas PI rīcībā palikušo bibliotēkas daļu institūta reorganizācijas laikā sadalīja starp vairākām Ivanovas augstskolām, kuras izveidoja uz Ivanovovožņesenskas PI bāzes, bet lielu daļu nodeva Ivanovas apgabala zinātniskajai bibliotēkai, kur to ieludināja kā īpašu "Rīgas fondu".

Pēc Otrā pasaules kara par "Rīgas fonda" atdošanu iestājās Latvijas Valsts universitāte, taču panākumus neguva. 1958.gadā atjaunotajam RPI Ivanovas apgabala zinātniskā bibliotēka piedāvāja fondu daļēji atdot. Piedāvājums nāca laikā, kad RPI asi izjuta telpu nepietiekamību. Šī iemesla dēļ RPI rektors A.Veiss lūdza atlikt atdošanu uz dažiem gadiem, kad RPI bibliotēkai bija paredzēts atvēlēt plašas telpas tobrīd vēl ceļamajā RPI laboratoriju korpusa (tagad Kaļķu iela 1a) torņveida piebūvē. Kā var secināt no turpmākajām sarunām un sarakstes fonda atdošanas jautājumā, RPI rektora lūgums uztverts kā atteikšanās no fonda piedāvātās daļas pārņemšanas un līdz ar to arī kā atteikšanās no jebkādam turpmākām prasībām par fonda atdošanu.

1990.gada sākumā referāta autors kopā ar docentu P.Baronu RPI tradīciju apzināšanas gaitā apmeklēja Ivanovas apgabala zinātnisko bibliotēku un apskatīja "Rīgas fondu". Sarunās ar bibliotēkas direktoru N.Bihertu un Ivanovas apgabala Kultūras nodaļas vadītāju B.Vinokurovu noskaidrojās, ka viņi neiebilst pret fonda atkārtotu izpēti un pēc viņu ieskatiem atlasītās daļas atdošanu Rīgas Politehniskajam institūtam, taču tam būtu jāsaņem Krievijas Kultūras ministrijas piekrišana. 1990.gada aprīlī notika vizīte pie Krievijas kultūras ministra J.Meļentjeva un tā paša gada septembrī pie viņa vietā nākušā J.Solomina, kurās noskaidrojās, ka Krievijas kultūras ministrija atbalsta fonda daļēju atdošanu, ievērojot Ivanovas apgabala zinātniskās bibliotēkas formulētos noteikumus, ka fonda izpēti un atlasīti veic Ivanovas apgabala zinātniskā bibliotēka, pieaicinot Valsts Saltikova-Ščedrina publiskās bibliotēkas

speciālistus, bet Latvijas pusei jāieskaita šim nolūkam Ivanovas apgabala zinātniskās bibliotēkas kontā 14 tūkstoši rubļu (!), tad RPI tikšot atdotas ap 10 tūkstošu iespaidvien

1991.gada janvārī Ivanovas apgabala zinātniskās bibliotēkas direktors N.Biherts vēstulē RPI bibliotēkas direktorei A.Brolišai savu viedokli par "Rīgas fondu" izklāstījis šādi:

1. *Nekāda fonda atdošanas tehnoloģija nepastāv, nav arī šādu darbu izmaksu pamatojuma.*

2. Mūsu bibliotēka neiebilst pret fonda daļēju atdošanu RPI bibliotēkai.

3. Lai atlasītu atdodamo literatūru, ir jāpārskata visa grāmatu kolekcija. Darbs jāveic mūsu bibliotēkas darbiniekiem ar Ivanovas Universitātes speciālistu piedalīšanos. Šo darbu veikšanai bibliotēka lūdz Ivanovas apgabala Kultūras un mākslas komitejai 14 tūkstošus rubļu. Jūsu pārstāvji var neuztraukties - visu darbu mēs veiksime paši. Tā ir mūsu iekšējā rūpe un samaksa par to uz jums neattiecas.

4. Kad literatūra būs atlasīta, darīsim jums zināmu un jūs varēsiet ar to iepazīties šeit uz vietas, šeit varēsime arī vienoties par visiem pārņemšanas organizatoriskiem jautājumiem.

5. Darbu veikšanas termiņi.....

Vēstulē minēts, ka darbus uzsākt un termiņus noteikt nevar sakarā ar paredzamo pārvākšanos uz jaunām telpām un finansējuma kavēšanos. Tam seko solījumi informēt RPI bibliotēku par faktisko darbu norisi.

Minētā vēstule ir pēdējā informācija no Ivanovas puses. RPI (tagad RTU) bibliotēkas visi turpmākie sazināšanās centieni ir palikuši bez atbildes un "Rīgas fonda" lietu šodien varētu raksturot ar rindīgu no visiem zināmās fabulas: "A voz i niče tam... (Vezums arī šodien izkustējies nav...)".